

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми **ФРАЗЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО МОВЛЕННЯ НА
ПОЗНАЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ**

Виконала: студентка 2 курсу групи FUkr1–M20
спеціальності 035 Філологія (Українська мова і
література)

Фостата Оксана Зіновіївна

Керівник: Коваленко Н.Д., доктор філологічних
наук, доцент, доцент кафедри української мови

Рецензент: Джурбій Т.О., кандидат філологічних
наук, старший викладач

Кам'янець-Подільський – 2021

ЗМІСТ

Умовні скорочення.....	3
ВСТУП	10
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНИХ ФРАЗЕМ ЯК КОМУНІКАТИВНИХ ОДИНИЦЬ МОВИ	19
Висновок до розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ	28
2.1. Фразеосемантична група «Позитивні морально-етичні якості людини».....	30
2.2. Фразеосемантична група на позначення аморальної поведінки людини.....	34
2.3. Ареальний аналіз фразем.....	51
Висновок до розділу.....	54
РОЗДІЛ 3. МОДЕЛІ ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ЛЮДИНА ЯК СУСПІЛЬНА ІСТОТА»	56
3.1. Фразеотематична підгрупа “Здібності людини”.....	57
3.2. Фразеотематична підгрупа “Стосунки між людьми ”.....	64
Висновок до розділу.....	79
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	89

Умовні скорочення

Умовні скорочення назв населених пунктів

- Бер – с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Бур – с. Бурти Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 В.К. – с. Велика Клітна Красилівського р-ну Хмельницької обл.
 Вишн. – с. Вишнівчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Вн – смт Віньківці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.
 Вод – с. Водички Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
 Воск – с. Воскодавинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.
 Вр – с. Врублівці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
 Гр – с. Горошова Борщівського р-ну Хмельницької обл.
 Губ – с. Губарів Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
 Гус – с. Гусятин Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Дібр – с. Діброва Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Дм – с. Демківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Дн – ст. Дунаївці Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
 Др – с. Деревяни Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Заб – с. Заборознівці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
 Зар – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Зл – с. Зелене Волочиського р-ну Хмельницької обл.
 Злн – с. Зелена Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Злч – с. Зеленче Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
 Зр – с. Зарічанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Івн – с. Іванківці Городоцького р-ну Хмельницької обл.
 Кд – с. Кавдіївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Км – с. Комунар Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Корм – с. Кормильча Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Кр – с. Королівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
 Крив – с. Криворудка Красилівського р-ну Хмельницької обл.
 Крт – с. Коритна Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
 Крч – с. Карачієвці Віньковецького р-ну Хмельницької обл.
 Кс – с. Косиківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
 Кт – с. Китайгород Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
 Куг – с. Кугаєвці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Кузьм – с. Кузьминчик Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Кур – с. Курівка Городоцького р-ну Хмельницької обл.
 Лис – с. Лисогірка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
 Лс – с. Лісоводи Городоцького р-ну Хмельницької обл.

М.Б. – с. Мала Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Мит – с. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.
Мк – с. Маків Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
МК – с. Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
Мн – с. Монастирок Борщівського р-ну Хмельницької обл.
МО – с. Майдан Олександрівський Віньковецького р-ну Хмельницької обл.
Н.В. – с. Нижчі Вовківці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
Нг – с. Нігин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Ор – с. Оринин Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Пл – с. Пилипківці Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
ПХ – с. Пилипи Хребтіївські Новоушицького р-ну Хмельницької обл.
Рх – с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
С.С. – с. Слобідка-Скипчанська Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Сад – с. Садове Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
См – смт Смотрич Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.
СУ – смт Стаоа Ушиця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Сх – с. Сахкамінь Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
Тр – с. Теремківці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Цк – с. Цикова Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Ч.З. – с. Червона Зірка Хмельницького р-ну Хмельницької обл.
Чр – с. Черче Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Шд – с. Щидлівці Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
Шевч – с. Шевченка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.
Шел – с. Шелестяни Новоушицького р-ну Хмельницької обл.

Умовні скорочення джерел

- Бабич 1971   Бабич Н.Д. Фразеологія української мови. Чернівці : Вид-во Чернівецького ун-ту ім. Ю. Федьковича, 1971. Ч. 2. 91 с.
- Бабич 1978   Бабич Н.Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : Тези доп. Ужгород, 1978. С. 87–88.
- Гринчишин   Гринчишин Д.Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови* : тези доп. Ужгород, 1978. С. 88–89.
- Грица   Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Харків, 1996. 181 с.
- Грищенко   Грищенко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесья (село Лучанки Овручського району Житомирської області). *Вопр. фразеології. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 162–177.
- Дзендзелівський   Дзендзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика). Ужгород, 1993. Ч. III. 464 с.
- Доброльожа   Доброльожа Г. Категорія моралі в поліських народних порівняннях. *Збірник наук. праць, присвячених пам'яті проф. С.П.Самійленка*. Запоріжжя, 1996. С. 39–41.
- Доброльожа   Доброльожа Г.М. Ідеографічний словник поліських

- 1997 народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ : Волинь, 1997. 53 с.
- Доленко 1975а Доленко М.Т. Из спостережень над діалектною фразеологією Поділля. *Українське мовознавство*. 1975. Вип. 3. С. 102–107.
- Доленко 1975б Доленко М.Т. Материали для словаря діалектних фразеологізмів Подолья. *Вопр. фразеології. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вип. 272. №8. С. 131–161.
- Лавер 1975б Лавер В.И. Семантико-структурные варианты диалектных фразеологизмов в южно-карпатских говорах и их лингво-географическая интерпретация. *Вопр. фразеології. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вип. 272. №8. С. 178–191.
- Лавер 1992 Лавер В.И. Фраземика українських діалектів карпатського регіона : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1992. 50 с.
- Лєснова Лєснова В.В. Номінація людини та її рис у східнословобожанських українських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 1999. 21 с.
- Маслова Маслова Т. Фразеологічні засоби вираження моральних якостей людини. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Вип. XI-XVIII. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. С. 630–633.
- МСБГ Матеріали до словника буковинських говірок: Навчальний посібник / В.А. Прокопенко та ін. Чернівці, 1971–1979. Вип. 1–6.
- Номис Приказки, прислів'я, і таке інше. Уклав М. Номис. Київ,

1993. 768 с.
- Олійник
2001а Олійник М. Відображення морально-етичних якостей людини засобами гуцульської фразеології. *Вісник Черкаського університету*. Вип. 25. Черкаси, 2001. С. 36–42.
- Олійник
2001б Олійник М. Характеристика сімейного життя засобами фразеології гуцульських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Й. Дзендзелівського. Ужгород, 2001. С. 390–393.
- Онишкевич
Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ, 1984. Ч. 1–2.
- Пазяк
Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / Упоряд. М.М. Пазяк. Київ : Наук, думка, 2001. 392 с.
- ССНП
Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків, 1993. 172 с.
- Ставицька
Савицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ, 2003.
- УДСХО
Юрченко А.С., Ройзензон Л.И., Ройзензон С.И. Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря). *Вопр. фразеологич. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 192–207.
- Ужченко
Ужченко В.Д. Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 1993.

- Ужченко 2006 Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Столітній, східнослобожанський, фразеологічний. *Лінгвістика* : зб. наук. праць / за ред.: В.Д. Ужченка. Луганськ : Альма-матер, 2006. Вип. 1 (7). С. 51–73.
- Франко Галицько-руські народні приповідки / Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. Львів, 1901–1910. Т. 1–3.
- ФСЛГСС Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшів, 1990. 160 с.
- ФСУМ Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. I. 530 с. Кн. II. 984 с.

Скорочення назв говірок

- бойк.* – бойківські
- бук.* – буковинські
- гуц.* – гуцульські
- закарп.* – закарпатські
- зах.вол.* – західноволинські
- зах.под.* – західноподільські
- зах.степ.* – західностепові
- карп.* – карпатські
- лемк.* – лемківські
- наддніпр.* – наддніпрянські
- наддністр.* – наддністрянські
- надс.* – надсянські
- под.* – подільські
- поліс.* – поліські
- слобож.* – слобожанські
- с.-поліс.* – середньополіські

сх.слобож. – східнослобожанські

сх.под. – східноподільські

сх.поліс. – східнополіські

сх.стен. – східностепові

ВСТУП

Дослідження стану сучасної літературної мови в усіх її функціональних і стильових різновидах неодмінно пов'язане з вивченням її джерел. Як відомо, саме народнорозмовна основа стала підґрунтям для формування мови літературної. Іще В. Гумбольдт зазначав, що для вивчення мови необхідно зрозуміти і вивчити самотутнє життя народу, його своєрідний національний дух у всій повноті. Бо лише ця своєрідність, якою її створила природа і сформували обставини, визначає собою національний характер [13].

У діалектному мовленні знайшли відображення не лише естетичні й етичні ідеали народу, а й його історія, філософія, психологія, дидактика. Потреба фіксувати життєві спостереження у пам'яті спонукала до створення певних стереотипів мовлення, досконалих художніх форм. На нашу думку, фразеологічні одиниці – найкращий засіб подання інформації у сконденсованому вигляді, а тому й найкращий засіб її збереження.

Для сучасної української діалектології актуальними є дослідження лексико-фразеологічного складу говірок, просторового варіювання фразеологічних одиниць (ФО), з'ясування взаємозв'язку діалектного та літературного фразеонімікону.

Дескриптивне, лінгвогеографічне та лексикографічне представлення українських говірок (АУМ, праці Ф. Т. Жилка, С.П. Бевзенка, Й. О. Дзендзелівського, І. Г. Матвіяса, К. Ф. Германа, П. Ю. Гриценка, Г. Л. Аркушина, Г. І. Мартинової, К. Д. Глуховцевої та ін.) уможливають зіставний аналіз різних українських говорів, що є важливим у пізнанні формування діалектів і літературного стандарту, з'ясуванні особливостей національної мовної картини та її відтворення в народній мові, зокрема – у фразеології.

Фразеологія української мови зберігає багатоаспектну інформацію про народ, його звичаї, ідеали, розуміння законів буття та місця людини у світі.

Можливості фразем представляти лінгвокультуру етносу, значення їхніх соціолінгвальних, ментальних і психологічних особливостей досліджували упродовж ХХ–ХХІ ст. В. І. Лавер, В. М. Мокієнко, Л. Г. Авксентьєв, М. Ф. Алефіренко, Л. Г. Скрипник, В. Я. Лящинська, А. Вежбицька, О. О. Селіванова, І. Я. Гнатюк, В. М. Телія, В. В. Жайворонок, Ю. Ф. Прадід, Н. Ф. Венжинович, В. Д. і Д. В. Ужченки та ін.

Актуальність дослідження фразеологічного складу українського діалектного мовлення зумовлена призначенням фразем як вторинних номінативних одиниць передавати визначальні національно-культурні риси мовомислення.

Грунтовне вивчення фразеологізмів спирається на пошук нових методик фіксування й систематизації фразеології говірок, з'ясування розбіжностей у поглядах учених на її обсяг, системність, принципи відбору до словника, дослідження ролі цих одиниць як знаків мови у зв'язних текстах усного мовлення. Розв'язання актуальних проблем ускладнене як природою ФО, так і взаємодією багатьох чинників у їх виникненні.

Збір, системний опис та інтерпретація діалектного фразеологічного матеріалу – одне з найактуальніших завдань сучасної діалектології – уже має деякі традиції в україністиці. Наявні дослідження більш чи менш повно відбивають фразеологічну систему деяких ареалів української мови. Опис фразеологізмів південно-західних говорів представлено у працях Н. Бабич [2; 3], Н. Вархол [4], М. Доленко [23-25], А. Івченка [27; 28], Н. Коваленко [31–34], В. Лавера [38; 39], М. Олійник [50-52], Ю. Прадіда [55], Г. Ступінської [72], М. Яким [87; 88]; північних говорів – у роботах Г. Доброльожі [21; 22], П. Грищенко [12].

Опрацювання діалектної фразеології південно-східних говорів представлено матеріалами О. Юрченка та А. Івченка (фразеологія Харківщини у "Словнику стійких народних порівнянь" [86]), "Фразеологічним словником східнословобожанських і степових говірок Донбасу" В. Ужченка і Д. Ужченка [75] та окремими дослідженнями В. Ужченка [74; 76; 77], Р. Міняйла [44; 45],

Т. Грици [10] (Запоріжжя). Слабкий ступінь публікації матеріалів із фразеології окремих говірок південно-західного наріччя затримує укладання загальнономовних атласів, здійснення системних досліджень української діалектної фразеології, які б склали матеріальну базу для її аналізу, дали б змогу "реконструювати традиційну систему образного мислення українців, визначити питомі та запозичені її складові" [28, с. 14].

Зокрема, чи не першою спробою систематизації української ареальної ідіоматики стала монографія А. Івченка "Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія" [28]. Проте й це надзвичайно цінне дослідження потребує уточнень ареалів функціонування фразеологічних одиниць: через лакунарність або фрагментарність фразеографічного опису значної частини українських говорів важко здійснити ґрунтовний усебічний аналіз української діалектної фразеології як цілості. Зрозуміло, максимально повний опис фразеології навіть однієї говірки – досить складне завдання, тому доцільно, очевидно, здійснювати опис конкретних поняттєвих полів, тематичних груп [59, с. 16].

Ефективним способом систематизації фразеологічного матеріалу в межах тематичної групи є метод структурно-семантичного моделювання, який успішно застосовували до аналізу говірок південно-східного наріччя А. Івченко [27; 28], В. Ужченко [74; 76], Р. Міняйло [44; 45], говірок південно-західного наріччя – Н. Коваленко [33; 34], М. Олійник [50–52].

Моделюючий характер мови на різних рівнях стає в сучасній лінгвістиці аксіомою [48; 49]. Розгалуженість фразеологічної системи, варіантність фразем, сформованих протягом історичного розвитку, з одного боку, свідчать про їхню семантичну "гнучкість" (ідеться про здатність образу набувати найрізноманітніших форм, різної внутрішньої форми в різних етнокультурах), з іншого боку, ускладнюють системний опис фразеологічного корпусу, не дають змоги побачити первинної, інваріантної фразеосхеми за величезною кількістю фразеологічних репрезентантів.

Отже, необхідний аналіз не поодиноких її виявів, а ряду варіантних

фразеологічних одиниць, який на рівні певної синтаксичної абстракції вписується в загальну формулу побудови мовної одиниці – структурну схему – і об'єднується на її основі в системі мови за способом зв'язку слів відповідних семантичних класів, що становить структурно-семантичну модель [7, с. 30], "структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, що схематично відбиває відносну стабільність їхньої форми й семантики" [48, с. 53]. Однак ареальну характеристику структурно-семантичних моделей фразем та їхніх варіантів ускладнює фрагментарність відомостей із діалектної фразеології [26, с. 94].

Аналіз західноподільських фразеологізмів на позначення морально-етичних якостей людини, виділення основних ідеографічних груп та наповнення їх діалектним матеріалом є основним завданням нашого дослідження.

Тема людини, її зовнішності, внутрішнього стану, морально-етичних якостей та діяльності належить до провідних у фразеології. Такий антропоцентризм – явище закономірне, якщо зважити на природу фразеологічної одиниці, що покликана швидше характеризувати, а не називати об'єкт, виражати ставлення мовця до дійсності, його оцінку та емоції.

У багатій та різноманітній фразеології української мови помітне місце в ідеографічному розподілі посідають усталені словосполучення, які характеризують внутрішні риси людини: її розум, досвідченість, особливості поведінки. Розвинута система загальнолюдських ціннісних орієнтирів, зумовлених християнською етикою і мораллю, співіснує з національне своєрідним в аксіологічній діяльності носіїв окремої мови, що засвідчує особливості її світосприймання [35, с. 66–67].

Сучасні фразеологічні словники фіксують, зокрема, такі вислови на позначення поведінки, різних людських якостей: *золота голова* "здібна, обдарована людина" [ФСУМ, I, с. 183], *голова варить* "хто-небудь розумний, кмітливий" [ФСУМ, I, с. 181], *битий у тім'я* "досвідчений, фактичний,

бувалий" [ФСУМ, I, с. 26], *мати серце з перцем* "бути запальним, гострим, дотепним" [ФСУМ, I, с. 475], *надіти овечу шкуру* "лицемірно приховувати під виглядом доброзичливості свої підступні наміри" [ФСУМ, I, с. 524], *знати собі ціну* "мати гідність, самоповагу" [ФСУМ, I, с. 341].

У сучасних дослідженнях фразеологи виділяють тематичне поле "Людина" (Л. Арсенєв, А. Івченко, М. Олійник, Ю. Прадід), аналізують у його межах фразеологічне поле емоцій, емоційного стану (А. Емірова, І. Кашина), психічних процесів, станів (А. Багаутдинова, Е. Покровська, Н. Ляшенко).

Існують різні форми систематизації ареальних фразеологічних одиниць: "тематичні класи" (Л. Ройзензон), "понятійні мікрополя" (А. Емірова), синонімічний ряд – семантична підгрупа семантичне поле – тематична підгрупа – тематична група – тематичне поле – архіполе (Ю. Прадід). Розглядаючи моделі східноукраїнської фразеології, В.Ужченко в своїй монографії виокремлює фразеотематичну групу (ФТГ) "Людина" й фразеотематичні підгрупи (ФТП) в її складі: "Людина як жива істота", "Людина як суспільна істота", "Людина як розумна істота". Остання складається з фразеосемантичних полів (ФСП): розум; емоції, стан, почуття; характер, поведінка [76, с. 119-198]. ФСП "характер, поведінка" у В.Ужченка репрезентують варіантно-синонімічні групи (ВСГ) "'обманювати, брехати", "спокійний", "дуже злий", "дуже скупий", "дуже лінивий, ледачий".

Актуальність теми. Поділля віддавна привертало і продовжує привертати до себе увагу представників різних наук. І хоч про стан подільського говору та межі його поширення написано багато у порівнянні з іншими діалектами української мови [11; 23–25; 31–34], все ж і надалі актуальними залишаються як діалектографічні, так і власне діалектологічні дослідження цього локативного сегменту національної мовної системи, у тому числі його окремих рівнів.

Подільські говірки, як відомо, мають елементи старожитності та архаїчності, вирізняються особливими регіональними рисами, але через своє ареальне поширення виявляють досить розгалужені взаємовпливи з іншими південно-західними та південно-східними говорами [79, 460–461]. У структурному відношенні подільський говір не становить монолітної єдності, йому властива внутрішня диференціація: відносно чітко окреслюються західноподільська і південноподільська зони. Така внутрішня диференціація склалася історично, переважно внаслідок впливів сусідніх говорів. Так, у західній частині подільського говору (на захід від р. Студениця) виділяються західноподільські говірки рядом характерних ознак, нерідко спільних з наддністрянським говором. Умовно сучасна територія Західного Поділля окреслюється межами південно-східних районів Тернопільської та південних районів Хмельницької областей.

На різних мовних рівнях подільського говору спостерігаємо неоднорідні діалектні особливості, що чітко окреслюють західну та східну зони [11, с. 80]. Умовно сучасна територія Західного Поділля окреслюється межами південно-східних районів Тернопільської області та південних районів Хмельницької.

Н. Коваленко вперше здійснила комплексний аналіз фразем західноподільських говірок, виявила структурно-семантичні моделі та їх ареальну проекцію в українських говірках [31–34]. Проте в сучасній діалектології ще немає окремого дослідження, в якому б детально описувалися структурно-семантичні типи фразем говірок Західного Поділля на позначення морально-етичних якостей людини.

Отже, спеціальне вивчення даної теми є актуальним завданням лінгвістики, зокрема діалектологічної.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дипломної роботи пов'язана з дослідженням, яке здійснюється в навчально-науковій лабораторії діалектологічних досліджень при кафедрі української мови Кам'янець-Подільського державного університету в рамках програми

вивчення діалектної лексики і фразеології української мови.

Метою дипломної роботи є опис структурно-семантичних особливостей фразем подільського діалектного мовлення на позначення морально-етичних якостей людини, її соціальної поведінки.

Відповідно до цієї мети визначаються такі основні **завдання**:

1) зібрати та систематизувати матеріал, що репрезентує парадигматичні вияви фразем на основі власних польових записів, картотеки кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та фольклорно-етнографічних публікацій;

2) з'ясувати питання побутування фразем семантичного поля «Морально-етичні якості людини» у говірках Західного Поділля як номінативних та комунікативних одиниць мови;

3) простежити структурно-семантичні особливості фразем, що складають ядро подільської фразеології в цілому;

4) виявити особливості організації фразем в окремих лексико-семантичних групах та рядах;

5) здійснити ареальний аналіз фразем.

Ці завдання вимагають чіткого визначення основної термінології.

Ми використовуємо традиційні терміни: фразеологія, фраземіка – для найменування усього класу одиниць дослідження та лінгвістичної дисципліни, а фразеологічна одиниця (ФО) – для найменування одиниці фразеології. Як синонім фразеологічної одиниці в дослідженні вживаються терміни фразеологізм, фразема.

Фразеологічну одиницю визначаємо як самостійну одиницю мови, “яка характеризується фраземним значенням, компонентним складом та граматичними категоріями й виконує номінативну функцію, а разом з нею характеризує називаний фраземою предмет чи його динамічні й статичні ознаки” [20, с. 238].

Із цих міркувань **об'єктом** нашого дослідження стали фраземи подільських говірок української мови на позначення морально-етичних

характеристик людини, її соціальної поведінки.

Предмет дослідження – склад, семантика, ареальне варіювання та функціонування фразеологізмів у подільських говірках на позначення морально-етичних характеристик людини та її соціальної поведінки.

Джерелами дослідження послуговували власні польові записи, залучено матеріали картотеки навчально-наукової лабораторії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, а також записи фразеографічних, пареміографічних та лексикографічних праць XIX–XX ст.

Методи дослідження: описовий, порівняльний та частково статистичний.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що вперше здійснено цілісний опис фразем семантичного поля «Морально-етичні якості людини» у подільському діалектному мовленні із залученням матеріалів інших українських говірок для зіставного аналізу.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки та узагальнення її можуть бути використані в дослідженнях низки загальнотеоретичних проблем в українській фразеології. Результати ареального опису на рівні фраземних моделей розширять базу для створення «Українського фразеологічного словника».

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження знайдуть практичне застосування на заняттях із діалектології, при читанні основних курсів (фонетики, лексики та фразеології сучасної української мови, вступу до мовознавства), спецкурсів та спецсеминарів у вищій школі, а також на уроках рідної мови в середній школі.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювались на засіданні кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та на звітних студентських конференціях (2019 – 2021 рр.); X Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» (м. Вінниця, 8-9 квітня 2021 р.).

Опубліковано статтю: Фостата О. Функціонування термінів свояцтва у фраземах українських говірок. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи*: матеріали X Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» (м. Вінниця, 8-9 квітня 2021 р.). Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2021. С. 154–158.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі списку населених пунктів, умовних скорочень джерел, вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (97 позицій). Загальний обсяг сторінок – 98.

ВИСНОВКИ

Вивчення фразеології діалектного мовлення, у якій відбиваються найтонші риси ментальності, уможлиблює дослідження говірок не тільки на всіх мовних рівнях (від фонетичного до синтаксичного), а й пізнання мовленнєво-мисленнєвих процесів людини, її духовної сутності, сприйняття навколишнього світу. Лише залучаючи до аналізу фраземи, можна спостерігати специфіку функціонування окремих номінацій, частоту їхнього вживання, неочікувану сполучуваність.

Реалізація ідеї різноаспектного вивчення фраземіки говірок забезпечує цінним матеріалом не тільки лінгвістику, а й історію, етнографію, фольклористику, що особливо актуально сьогодні, коли зріс інтерес до всебічного вивчення історії української мови, її новітніх явищ, духовної та матеріальної культури українців.

В українській діалектології останніх десятиліть фразеологія говірок стала об'єктом вивчення багатьох дослідників. Сьогодні можемо говорити про регіональні центри, де активно працювали чи працюють над збиранням, систематизацією, описом фраземіки говірок, мають досвід укладання територіальних словників. Зауважимо, що повнота інформації про фразеологізми та власне їхні компоненти забезпечує об'єктивне визначення не тільки особливостей українських діалектів, а й ментальності, культури діалектоносіїв.

Тема людини, її морально-етичних якостей та поведінки належить до провідних у фразеології. Об'єднані пошуком більш яскравого образу, фраземи характеризуються численними синонімами з широкою понятійністю й неоднорідною структурою. Такий антропоцентризм – явище закономірне, якщо зважити на природу фразеологічної одиниці, що покликана швидше характеризувати, а не називати об'єкт, виражати ставлення мовця до дійсності, його оцінку та емоції.

Визначальною рисою фразеологічних одиниць як номінативних знаків є те, що вони не тільки називають уже названі фрагменти дійсності, а й містять у своїй семантичній структурі оцінку позначуваного.

Суб'єктивний фактор у фразеології пояснюється тим, що мислення людини насамперед звернене до найближчих сфер її життєдіяльності, а пейоративність ґрунтується на здатності реагувати на найяскравіше, найпомітніше, на те, що виходить за межі стандартного, логічного, а тому негативні явища життя, негативні риси об'єкта стають предметом позначення у фраземіці.

Важливим моментом життя кожного свідомого громадянина є дотримання системи моральних цінностей, що має міцний зв'язок з етнічно-історичним корінням нації. Для українців головними чинниками народної моралі завжди були повага й любов до вільної праці, ствердження ідеалів добра, краси, гуманних взаєностосунків, знання свого родоводу, риси високого громадянства, водночас гостро засуджувалися негативні якості – пияцтво, лінощі, нещирість, злодійство, жадібність, скупість. Тому у фраземіці наявні численні одиниці, що характеризують моральні якості людини.

Фраземіка подільських говірок – це важливий компонент етнокультурного простору, який наповнений інформацією не тільки регіонального, а й загальноукраїнського значення. У ній відбиті риси української ментальності та регіональний профіль асоціативних реакцій, що становить інтерес не тільки для мовознавців, а й для етнокультурологів, етнопсихологів, краєзнавців, істориків. Порівняння живості внутрішньої форми фразеологічних одиниць цього та інших ареалів відкриває можливості виявлення, за О.Потебнею, більшого чи меншого ступеня поетичності народу.

До складу фразеосемантичного поля „Морально-етичні якості людини” входять семантичні групи, найчисленнішими з яких є: „Ледачий”, „Злий”, „Хитрий”, „Жадібний”, „Гордий”, „Підступний”, „Боягузливий”, „Нахабний”. Не можна не відзначити наявність хоча й не поширених, але важливих семантичних „Добрий”, „Сором'язливий”, „Працелюбний”. Певне місце серед

аналізованих фразеологізмів займають і вирази зі значенням „Пияк (Пиячити)”, бо своєю семантикою вони наближаються до одиниць, що позначають фізичний стан людини, а ми розглядали їх у межах досліджуваної проблеми, бо пияцтво здавна вважається однією з моральних вад людства.

Багатство метафоричного переосмислення процесу покарання людини, що репрезентують фразеологічні звороти ФСР „побити кого”, дає підставу вважати цей ряд найпродуктивнішим у фразеології говірок Поділля. Подвійної метафоризації зазнають ті ідіоматичні вирази, в яких компоненти, виражені іменником із семантикою „покарання” або „напрямок удару”, являють собою окремі ФО, наприклад: *дати березової каші кому* (Кун); *заїхати кому у Харківську (Харьківську) губернію* (Зар, Мит, С.С., Шевч); *потягнути кого у нижній земський суд* (Куг, Лис, Заб).

Внутрішня форма переважної більшості фразеологічних зворотів говірок зазначеного регіону зумовлена значенням компонентів (ОК і ОВ) на позначення реалій та пов'язаних із ними понять Поділля. Це назви тварин (*собака, кіт, корова, бик, теля, коза, свиня, вівця, баран, вовк* та ін.), птахів (*гуска, курка, вуточка, дрофа, індюк, сова, сич, цапля* та ін.), рослин та плодів (*гарбуз, пшениця, рожса, калина, яблуко, верба, дуб* та ін.), предметів побуту селян (*піч, качалка, полумисок, глечик, кочерга, підрешіток, жердина, рушник* та ін.), одягу, взуття (*сорочка, валянок, лапті, чоботи* та ін.), продуктів та страв (*вареник, сир, пампух, масло, сметана, олія* та ін.), напоїв (*горілка, сироватка*), атрибутів народних та церковних обрядів (*крашанка, писанка, вінець, паска, кадило, могила, гроб* та ін.), будівель та їх частин (*хата, стріха, стеля, хлів, ворота, каланча, дзвіниця, церква, тин* та ін.), природних матеріалів (*глина, солома, полова, вовна, крейда, земля*), простору (*сад, гора, луг, город*), засобів пересування людини (*віз, човен*), місць торгівлі (*базар, ярмарок*), тканин (*кумач, кармазин, шовкова*).

Крім цього, компоненти ФО позначають імена (*Мартин, Іван, Валька, Альоша, Дунька, Зіна, Василь, Федір, Андрій*), клички тварин (*Головко, Бобік*), назви міфологічних істот (*Бог, создатель, ангелочок, Куций, чорт, відьма,*

сатана), абстрактних понять (*життя, щастя, біда, добро, смерть, гріх, думка, розум, шлюб*), нематеріальних субстанцій людини (*душа, дух, живе, болюче*), кольорів (*червоний, красний, чорний, жовтий, сива, білий*), органів та частин тіла людини (*лице, шкіра, кров, кості, очі, вуха, голова, рот, губи, волосся, чуб, плечі, серце, ніс, живіт, груди* та ін.), одиниць виміру довжини (*верста (верства), двохметрова, вершок*), топонімів (*чугуївська, Патлахівка*), церковних та народних свят (*Спасівка, весілля, свадьба, празник*), ступенів спорідненості людей (*баба, сестра [в первих], дитина, дівка, дід, тітка*), природних явищ (*блискавка, небо синє, зірочки, ранкові зорі, вогонь, вода, сніг, іній*), емоцій та почуттів людини (*журба, жаль, сміх, стид людський*), часових періодів та пір року (*день, вік, місяць, літо, зима*).

Фраземи виділених груп у західноподільському говірковому мовленні, як і в загальноукраїнському, функціонують як евфемізми – вислови, що пом'якшено позначають неприйнятні для певного ментального простору явища дійсності. Головною причиною виникнення фразеологічних заміників прямого найменування негативних моральних якостей людини є бажання приховати неприємні сторони життя, мотиви поведінки.

Соціальна природа людини спричинює вироблення певних стереотипів поведінки. Важливе постійне цілеспрямоване заняття суспільно корисною працею як передумова розвитку власне особистості, так і суспільства в цілому. Здавна в народі однією з гостро засуджуваних вад людини було ледарювання, про що свідчать численні записи з території Поділля.

Отже, фразеологізми із загальною семантикою „ледачий” можна розподілити за двома семантичними групами: власне „Ледачий (ледар)” та „Ледарювати, байдикувати”, причому друга група містить фраземи, що опосередковано розкривають тему моральних вад людини. В основі мотивації лежить здебільшого ситуація марної, безглуздої дії, хоча нерідко семантику розкриває й пряме вживання лексеми *ледачий*. Наявні також численні фразеологізми з зоонімічними компонентами, які набувають символічного прочитання, підсилюючи пейоративність виразів.

Зіставно-типологічний аналіз фразем у різних українських говорах дозволив виявити тотожні одиниці. Збіг семантики і структури фразем спостерігаємо як у суміжних, так і в дистантних зонах. Найбільший рівень однотипності виявлено у найретельніше досліджених говірках південно-західного наріччя. Серед фразем суміжних говірок західноpodільські найбільше збігаються з бойківськими.

Ареальний аналіз фразем здійснено відповідно до завдань в межах українського діалектного континууму. Разом описано 4 структурно-семантичні та 2 семантичні моделі. Ареальна проекція визначалася як на рівні ССМ, так і образних конкретизаторів.

Отже, в межах ФСП “Морально-етичні якості людини” спостерігається 5 семантичних рядів, в межах яких виявлено ареальну проекцію 4 структурно-семантичні та 2 семантичні моделі. На рівні ССМ аналізованого поля нами визначено 3 типи відношень між фраземами українських говірок: 1) спільноукраїнський – 2 моделі; 2) південно-західний – 1 модель; 3) південно-західно/південно-східний – 1. На рівні образних конкретизаторів виділено 2 внутрішньомодельні ізоглоси: 1) південно-західна – 1; 3) південно-західно/південно-східна – 1.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища шк., 1987. 134 с.
2. Бабич Н. Д. Лексичні варіанти ФО буковинських говірок (особливості компонентного складу і функціонування). *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології* : тези доп. Ужгород, 1978. С. 87–88.
3. Бабич Н. Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 5–13.
4. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братіслава : Словацьке педагогічне вид-во. Відділ укр. літ-ри в Пряшеві, 1990. 160с.
5. Василько З. Слово – образ – символ (слова “вовк” та “свиня” в Галицько-руських приповідках І. Франка). *Українська філологія: школи, постаті, проблеми* : збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському університеті. Львів : Світ, 1999. Ч. 2. С. 103–110.
6. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
7. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х тт. / Зібрав, упорядкував і пояснив І. Я.Франко. Львів, 1901–1910. Т. 1–3.
8. Гвоздарев Ю. А. Фразеологические группы ФЕ, их структура й представление в идеографических словарях. *Фразеологические словари й компьютерная фразеология : тез. сообщ. школы-семинара 13–17 ноября 1990 г.* Орел, 1990. С. 48–49.
9. Голуб Н. Б., Дяченко Л. М., Остапенко Н. М. Основи наукових досліджень. Черкаси, 1999. 184 с.
10. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284с.
11. Гринчишин Д. Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології*

- української мови* : Тези доп. Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 88–89.
12. Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької обл. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Харків, 1996. 17 с.
  13. Гриценко П. Ю. Основні риси подільського говору. *Поділля: історико-етнографічне дослідження* / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ : Доля, 1994. С. 74–84.
  14. Грищенко П. П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полесся (село Лучанки Овручського району Житомирської області). *Вопр. фразеології. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 162–177.
  15. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человечества. *Избранные труды по языкознанию*. Москва, 1984.
  16. Демська О. М. Про деякі зміни в фраземному складі бойківського говору. *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови* : тези доповідей Респ. конф. (Ужгород, листопад 1989р.). Ужгород, 1989. С. 51–52.
  17. Демський М. Т. Дериваційна база діалектної фраземіки бойківського ареалу. *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : тези доповідей і повідомлень XV Республіканської діалектологічної наради*. Житомир, 1983. С. 238–239.
  18. Демський М. Т. Дериваційна база діалектної фраземіки з бойківського ареалу. *Українська діалектна лексика* : зб. наук. пр. Київ : Наукова думка, 1987. С. 45–61.
  19. Демський М. Т. Деякі особливості бойківської дієслівної фраземіки. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології: Тези доп.* Ужгород : Вид-во Ужгородського ун-ту, 1978. С. 90–91.
  20. Демський М. Т. Деякі особливості бойківської фразеології. *Структура українських говорів*. Київ : Наук. думка. 1982. С. 176–182.

21. Демський М. Т. Системні зв'язки в сфері фраземіки. *Мовознавство*. 1991. №2. С. 36–43.
22. Демський М. Т. Суть фраземи, її ономасіологічні функції й особливості номінації (Матеріали до ідеографічного Словника українських фразем) *Записки НТШ*. Львів, 1990. Т. ССХІХІ. С. 238–265.
23. Добролюжа Г. Категорія моралі в поліських народних порівняннях. *Збірник наук. праць, присвячених пам'яті проф. С. П. Самійленка*. Запоріжжя, 1996. С. 39–41.
24. Добролюжа Г. М. Ідеографічний словник поліських народних порівнянь з компаративними об'єктами-назвами тварин. Київ : Волинь, 1997. 53 с.
25. Доленко М. Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля. *Українське мовознавство*. 1975. Вип. 3. С. 102–107.
26. Доленко М. Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля. *Вопр. фразеології. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вип. 272. №8. С. 131–161.
27. Доленко М. Т. Фразеологічний словник Поділля. *Питання фразеології східнослов'янських мов: Тез. доп.* Київ, 1972. С. 141–142.
28. Ивашко Л. А. Очерки русской диалектной фразеологии. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1981. 340 с.
29. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / Харківське історико-філологічне товариство. Наукова бібліотека. Харків : Око, 1996. 158 с. (Наукові розвідки; Т.1).
30. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономасіологія, ареали, етимологія. Харків : Фоліо, 1999. 304 с.
31. Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці, 2000. 145 с.
32. Каракуця О. М. Фразеологізми української мови з компонентом «душа» (структурно-семантичний, ідеографічний, лінгвокультурологічний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 20 с.

33. Коваленко Н. Матеріали до словника фразем західноподільських говірок. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського*. Ужгород, 2001. С. 253–257.
34. Коваленко Н. Д. Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок. *Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. С. 379–391.
35. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2001. 20 с.
36. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. Київ, 2001. 384 с.
37. Кононенко В. І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 62–69.
38. Кравцова С. И. Фразеологические единицы со значением количества в русском языке (в сопоставлении с украинским) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Ростов-на-Дону, 1981. 21 с.
39. Крисенко Т. В. Фразеологічні одиниці зі значенням говоріння в прагматичному аспекті (на матеріалі сучасної російської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002.
40. Лавер В. И. Об одной семантической группе фразеологизмов в украинских говорах Закарпатской области УССР. *Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ*. Самарканд, 1975. Вып. 272. №8. С. 58–66.
41. Лавер В. И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіона : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 1992. 50 с.
42. Лавер В. И. Фраземіка українських діалектів карпатського регіона : дис. ... докт. філол. наук. Ужгород, 1991. 325 с.

43. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія*. Харків, 1998. Т. 6. С. 129–144.
44. Магрицька І. Семантична структура і культурна мотивація весільних фразеологізмів у східнослов'янських говірках. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 182–193.
45. Мельник Л. Фітофразеологія Донбасу. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 194–200.
46. Мілева І. Компонент-онім *Іван* у контексті ареальної фразеології. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Філол. науки*. Луганськ, 2002. № 10 (54). С. 115–119.
47. Мілева І. Власне ім'я як компонент ареальних фразеологізмів. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2001. № 3 (35). С. 92–97.
48. Мінняйло Р. Вербалізація зовнішнього вигляду людини у східнослов'янських і степових говірках (на матеріалі варіантно-синонімічних груп на означення понять «товстий» / «худий»). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки. № 12 (44) грудень*. Луганськ, 2001. С. 201–209.
49. Мінняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук. Луганськ, 2001.
50. Мокиєнко В. Историческая фразеология: этнография или лингвистика. *Вопросы языкознания*. 1973. № 12. С. 18–25.
51. Мокиєнко В. М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов. *Словари й лінгвострановедение* : сб. ст. / под ред. Е. М. Верещагина. Москва, 1982. С. 108–121.
52. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология: Учебное пособие для вузов.

- Москва: Высш. шк., 1980. 207 с.
53. Наукова спадщина О.О. Потебні і сучасна філологія. Київ : Наук. думка, 1985.
  54. Олійник М. Відображення морально-етичних якостей людини засобами гуцульської фразеології. *Вісник Черкаського університету: Серія філологічні науки*. Черкаси, 2001. Вип. 25. С. 36–42.
  55. Олійник М. Жіноча тематика у фразеології гуцульських говірок. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки. № 12 (44) грудень*. Луганськ, 2001. С. 192–197.
  56. Олійник М. За лісом, за пралісом крайка лежить: фразеологізми, пов'язані з поняттям “змія” в гуцульських говірках. *Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження*. Львів, 2000. С. 192–201.
  57. Петренко В. Ф. Основи психосемантики: Учебное пособие. Москва : Знание, 1997.
  58. Потебня О. О. Естетика і поетика слова. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.
  59. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок). *Мовознавство*. 1992. №5. С. 44–47.
  60. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01; 10.02.02. Дніпропетровськ, 1997. 50 с.
  61. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблеми досліджень) / НАН України, Інститут укр. мови; відп. ред. О.О. Тараненко. Київ–Сімферополь, 1997.
  62. Прадід Ю. Ф., Грозян Н. Ф. Актуальные теоретические проблемы идеографической идеографии. *Ономастика і апелятиви : зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 1998. Вип. 4. С.102–105.
  63. Прадід Ю. Ф., Грозян Н. Ф. Принципы выделения лексических и фразеологических микро и макросистем. *Матеріали конф. «Принципы и*

методы функционально-семантического описания языка: итоги, направления и перспективы». Москва, 1997. С. 229–232.

64. Психология: Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского и М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Просвещение, 1990.
65. Редин П. А. Фразеологизмы с пространственным и временным значением в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Харків, 1989. 20 с.
66. Редін П. О. Типи системних зв'язків фразеологічних одиниць у мові. *Мовознавство*. 1994. № 4–5. С. 50–52.
67. Ройзензон Л. И. Проблемы изучения диалектной фразеологии. *Вопросы фразеологии VI*. Самарканд, 1972. С. 1–57.
68. Ройзензон Л. И. Украинско-русская (сибирская) фразеологическая изоглосса и формирование новых межславянских фразеологических связей. *Актуальные проблемы лексикологии. Тезисы докладов IV лингвистической конференции. Слово в языке, речи, контексте. 7–8 мая 1974 г.* / отв. ред. Н. А. Лукьянова. Новосибирск : НГУ, 1974. С. 96–98.
69. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. Москва : Наука, 1988. 216 с.
70. Русанівський В. Єдиний мовно-образний простір української ментальності. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 3–11.
71. Рязановский Л. М. Идеографические аспекты немецкой фразеологии: Темпоральная фразеология. Санкт-Петербург, 1997. 250 с.
72. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти). Київ–Черкаси: Брама, 2004. 276 с.
73. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). Київ, 1999. 350 с.
74. Скаб М. Християнське уявлення про душу людини крізь призму української мови. *Християнство й українська мова. Матеріали наукової конференції. Київ, 5–6 жовтня 2000 р.* Львів, 2000. С. 273–278.

75. Славянская мифология: Энциклопедический словарь. Издание 2-е. Москва : Международные отношения, 2002. 512 с.
76. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 2000. 1018 с.
77. Словник української мови / гол. ред. І. К. Білодід: В 11-ти т. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т.1–11.
78. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ : Критика, 2003. 336 с.
79. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Івано-Франківськ, 2000. 20 с.
80. Таглін С. Про народні паремії, національну свідомість та «малоросіяństwo» як етнопсихологічний феномен. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків, 1994. Т. 3.
81. Толстая С. М. Славянские мифологические представления о душе. *Славянский и балканский фольклор. Народная демонология*. Москва : Индрик, 2000. С. 52–95.
82. Ужченко В. Базові концепти в культурно-національній семантиці східноукраїнської ідіоматики (вітер). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка: Філол. науки*. Луганськ : 2003. №10 (66). С. 234–239.
83. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.
84. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія. Монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 361 с.
85. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Дніпропетровськ, 1994. 50 с.
86. Ужченко В. Д. Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 1993. 112 с.

87. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : „Укр. енцикл.”, 2000. 752 с.
88. Українські приказки, приспів 'я і таке інше / Уклав М. Номис. Київ, 1993. 768 с.
89. Урысон Е. В. Дух и душа: к реконструкции архаичных представлений о человеке. *Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке.* Москва, 1999. С. 11–25.
90. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. I. 530 с. Кн. II. 984 с.
91. Щербакова Н. Рефлексія фольклорних традицій у фразеологізмах із компонентом-назвою людини за спорідненістю та свояцтвом. *Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку. Науковий щорічник / За заг. ред. доц. Стефанії Панцьо.* Тернопіль : Збруч, 1999. С. 156–160.
92. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 20 с.
93. Эмирова А. М. К концепции фразеологических идеографических словарей. *Фразеологические словари й компьютерная фразеология: Тез. сообщ. школы-семинара 13–17 ноября 1990 г.* Орел, 1990. С. 25–26.
94. Эмирова А. М. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. Ташкент : Изд-во “Фан” Узб. ССР, 1988. 172 с.
95. Юрченко О., Івченко А. Словник стійких народних порівнянь. Харків : Основа при ХДУ, 1993. 172 с.
96. Яким М. Б. Іменникові фразеологізми бойківського говору (етнокультурний аспект). *Вісник Харківського університету № 491. Серія Філологія. Традиції Харківської філологічної школи. До 100-річчя від дня народження М. Ф. Наконечного.* Харків : Видавничий відділ ХНУ, 2000. С. 309–313.

97. Яким М. Б. Народно-розмовні іменникові фразеологізми бойківського говору (у зіставленні з літературною мовою). *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови: тези Республіканської конференції* (Ужгород, листопад 1989 р.). Ужгород : Вид-во Ужгородського держ. ун-ту, 1989. С. 154–155.